

AXSIKENT ZILZILASI YOXUD BIR ASAR TARIXI

*Namangan viloyat tarixi va madaniyati
davlat muzeyi San'at bo'limi mudiri:*

D.To'xtaboyeva

Vatanimiz tuprog'ida minglab tarixiy yodgorliklar saqlanib qolgan. Ularning qa'rida asosan arxitektura qoldiqlari-paxsa, xom g'isht, pishiq g'isht, sopol va toshlardan iborat inshoot va binolar shaklu-shamoyilini topgan ro'zg'or asboblari, turli xil bezaklar, sopol idishlar uchraydi. Zeb ichida ziynati deganlaridek, ardoqlangan qadimgi zargarlik, misgarlik, kandakorlik, kulolchilik asarlari, to'qima shoxi atlaslar, so'zanalar gilamlar, o'ymakor bezakli xar xil buyumlarni hozir muzeylarda ko'rish mumkin. Yuksak san'at asari bo'lgan ko'plab ashyolar muzeylar zahirasida saqlanmoqda. Necha-necha ajdodlarimizdan meros badiiy, madaniy, me'moriy boyliklarni namoyish etib, ko'pchilikning nazaridan o'tkazish muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Dovrug'i dunyoga ko'hna shaharlarimizdan biri Sirdaryoning o'ng sohilida joylashgan Axsikentdir. Bu shahar ming yillar bilan bo'ylashgan bo'lib, ne-ne siru-sinoatlarni, voqea-xodisalarni bag'rida saqlab kelmoqda.

Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyining arxeologiya ko'rgazmalar zalidan o'rin olgan 16253 inventarli "Axsikent zilzilasi" deb nomlanuvchi san'at asari ko'xna shaharning ayanchli fojeasidan darak beradi.

Asar 100x134 sm o'lchamda bo'lib, rassom Kos'yanenko tomonidan yaratilgan. Asarni tomosha qilar ekansiz undagi daxshatli manzarani ko'rib aqlingiz shoshadi. To'satdan yuz bergan zilzila aholini karaxt xolatga solib qo'ygani shundoq ko'rinib turibdi. Sarosimaga tushgan shahar axolisi dahshatdan oyoq yalang, ko'zlari qo'rquvdan katta-katta ochilgan, qo'lida norasida go'dagi bilan boshi oqqan tomon qochayotgani, go'yoki qulayotgan devorlarni pana qila oladigandek qo'llarini boshlari uzra ko'tarib olgan, ayrimlari esa binolarning qulayotgani devorlari ostida qolgani, chngdan atrofni ko'rib bo'lmas xolat tasvirlangan.

Inson va tabiat o'rtasidagi ziddiyat, to'g'rirog'i inson va tabiiy muhit o'rtasidagi munosabatlar xalokat belgisidir. Faqat moddiy jihatdan emas, ma'naviy jihatdan ham g'ariblashishdir. Rassom Kas'yenenkoning "Axsikent zilzilasi" asari ana shunday rux bilan yo'g'rilgan. Bu asar musavvirning kundalik va tabiiy ko'nikmalari natijasi deb qarash yaramaydi, balki ularni xalq taqdiri, uning dard alamlarini yo'qotishga hamdardlik mahsuli desak to'g'rirog' bo'ladi. Insonning taqdiriga ular boshiga tushgan ofatga shunchaki achinish bilan qarab bo'lmaydi. Aksincha musavvirning hamdardligi, qadimdan zamin iztiroblariga daxldorlik, xalq va Vatan qayg'usiga sheriklik tuyg'usini ifoda etadi.

Rassomning “Axsikent zilzilasi” assari qadimiy badiiy an’analarga asoslanadi. Biroq bu Sharq san’ati tajribalarini, miniatyura an’analarini to’g’ridan-to’g’ri joriy etish emas. Ranglarning qurulishi, xissiy va ramziy belgilar tizimi xam xuddi shunday. Zero, u Van-Gog, Pikasso singari ulkan san’atkorlarga ko’r-ko’rona taqlid etuvchilar kabi, kimgadir o’xshashga xarakat qilmaydi, lekin o’tmishda bo’lgan bu fojeani o’z shaxsiy qarashlari asosida atroflicha qayta ishlaydi.

Bejiz emaski, qadimd-qadimdan rassomlar o’z ijodlari bilan mo’jiza yaratishga qodir, ular xuddi sexrgarlar kabi odamlarning qalbini davolay oladilar degan afsona va rivoyatlarr yashab keladi. “Axsikent zilzilasi” tasvriy san’at asari oldida muzeyga keluvchi ziyoratchilarning to’planib, uzoq qolib ketishlarini sababi ham shunday bo’lsa kerak.

Temuriylar asos solgan Aysi shahri 1620 yilda ro’y bergan favqulodda kuchli zilzila oqibatida vayron bo’lgan. Kosonsoylik mashhur geograf va tabiatshunos olim Said Muhammad Tohir ibn Abdul Qosim tomonidan 1640 yilda yozilgan “Ajoyib at taboqat” (Mintaqalar ajoyibotlari) asarida yozilishicha, muallif zilzila oqibatlarini o’z ko’zlari bilan ko’rgan. Mazkur tarixiy manbaada Axsikentda ro’y bergan zilzila shunday tasvirlanadi: hijriy 1030 yilda Aysi viloyatida shunday zilzila bo’ldiki, Sirdaryodan chayqalib chiqqan suv daryo chetidagi dalalarni bosib ketdi, suv bilan chiqarib tashlangan baliqlar qirg’oqda tipirchilab so’ngra o’ldi. Katta daraxtlar ildizi bilan yulini, yerga qulab tushdi, imoratlar qattiq va tez-tez sodir bo’lib turgan zilziladan vayron bo’lib, ko’p odamlar qulab tushgan imoratlar ostida qolib halok bo’ldilar. Ko’plab odamlarning oyoq-qo’llari sindi, hayvonlar qo’rqinchdan dalalarga qarab qochdi. 6 oygacha zilzila to’xtamadi. Masalan: birinchi kuni zilzila 70 martagachaa sodir bo’lib turdi. Shunisi qiziqki, eng qattiq zilzila Aysi qo’rg’onining ichida bo’lib, atrof qishloqlarda uncha qattiq bo’lmadi. Shahardan bir forsax (17 chaqirim) yerda hech qanday tovush eshitilmadi.”

Ana shunday vayronagarchilikdan keyin Aysi qal’a shahri qayta tiklanmadi. Zilziladan omon qolgan barcha aholi chor atrofga ko’chib ketdi. Aholining ma’lum bir qismi, asosan ziyolilar, hunarmandlar, ilm-fan sohiblari Namanganga kelib o’rnashib, keyinchalik bu joyni shahar maqomiga aylanishiga sababchi bo’lishgan edi. Shunday qilib, 1640 yildan boshlab fan, madaniyat, savdo-sotiq sohalari rivojlangan Namangan shahri tarkib topdi.

Aysi qal’asi oldinlari urushlar, kelishmovchiliklar sabab bir necha marotaba vayrona bo’lgan, lekin aholi shaharni tark etmagan. 1640 yilgi zilzila natijasida qal’ani aholi tark etishga majbur bo’ladi.

Qal’adan faqatgina baland past tepaliklar qolgan. Bugungi kunda davlatimiz rahbarining ko’rsatmalari bilan bu yerlar sayyohlar oqib keladigan, turizm yo’nlashlaridan biri bo’lmoqda.